

Глухова О. Г.

ПРОБЛЕМА ІДЕАЛЬНОГО ОБРАЗУ В СУЧАСНІЙ МЕТОДОЛОГІЇ НАУКОВОГО ПІЗНАННЯ

У статті розглядаються ідеальний образ та його взаємозв'язок з ідеальним, відокремлюється у філософії та науці дефініція ідеального й ідеального образу, прикладний характер та його соціальні функції, соціальна природа.

Ключові слова: *ідея, ідеал, ідеальне, ідеальний образ.*

В статье рассматриваются идеальный образ и его связь с идеальным, определение в философии и науке идеального и идеального образа, прикладной характер и его социальные функции, социокультурная природа.

Ключевые слова: *идея, идеал, идеальное, идеальный образ.*

This article considers ideal model and its relations to ideal, differ in the philosophy and science definition of the ideal and ideal of model, applied character and its social functions and social nature.

Key words: *idea, eidos, ideal, ideal model.*

Концепція ідеального образу – це один із приватних аспектів серйозної проблеми ідеального об'єкта в науці й філософії. “Ідеальний об'єкт науки” – це одна з найбільш фундаментальних проблем філософії та науки. Актуальність цієї проблематики обчислюється тисячоліттями, починаючи з античної філософії і до сучасних досліджень у філософії та науці. У зв'язку з цим мета нашого дослідження – представити обсяг і зміст поняття “ідеальний образ”. Завдання роботи – показати онтогносеологічне коріння ідеального образу і його онтогносеологічний зв'язок з ідеальним.

Свого часу зауважив Е. В. Ільєнков: “Ідеальне” або “ідеальність” явищ – занадто важлива категорія, щоб звертатися з нею бездумно і необережно”.

“Ідеальне” – це відображення дійсності у формах духовної діяльності, здатність людини духовно-уявним чином відтворювати річ. Що стосується ідеального образу в філософії, то це – результат і ідеальна форма відображення об'єкта у свідомості людини, що виникає в умовах суспільно-історичної практики, на основі й у формі знакових систем. Ідеальний образ – це похідне від ідеального, що й формує логіку дослідження нашої роботи – починати дослідження ідеального образу з вивчення самого ідеального. В рамках цих вимог категорія ідеального не є синонімом свідомості, психіки і суб'єктивного, а поняття ідеального образу використовується в методології науки для характеристики специфічного буття об'єкта, щоб відрізнити думку про об'єкт від самого об'єкта.

Феномен ідеального об'єкта дослідження формується як наукова проблема в різних науках: у фізиці – у зв'язку з антропним принципом; в психології ідеальне пов'язане з психічним; в педагогіці – з вихованням особистості; в логіці – це питання про природу і походження логічних об'єктів; з появою комп'ютерної техніки загострилася в науці проблема свідомості та штучного інтелекту, а також технічного моделювання розумових процесів.

Особливе значення в рамках цієї проблематики займає соціальний аспект ідеального, оскільки він є одним з механізмів суспільного розвитку, в рамках якого йде процес зростання суб'єктивного чинника.

У соціальному плані ідеальне представлено цілою структурно-функціональною системою: суспільна свідомість, сукупність почуттів, настроїв, поглядів, соціокультурних і духовних теорій. Це означає актуалізацію ідеального в конкретно-історичні періоди суспільного розвитку світу, які найбільш потребують світоглядного стрибка.

Е. В. Ільєнков, В. С. Барулина активно доводили соціальну природу ідеального: природу і функції суспільної свідомості, співвідношення суспільного буття і суспільної свідомості, індивідуальної та суспільної свідомості, природу культурних норм і цінностей, духовного виробництва та ін.

Сучасні дослідники зазначають, що: “Найбільш перспективним і широким підходом до вирішення проблеми ідеального видається дослідження на основі сучасної форми наукової філософії, що має характер конкретно-загальної теорії, логіки і методології, що проводиться Пермською університетською філософською школою (В. В. Орлов, Т. С. Васильєва, О. М. Кобло, Н. Б. Оконська, А. В. Ласточкін, О. А. Барг, І. С. Утробіна та інші). Результати дослідження узагальнені у визначенні ідеального як предмета, позбавленого свого безпосереднього матеріального субстрату, безпосереднього конкретно-чуттєвого буття та наявного на основі універсального матеріального субстрату – людини. У цьому ви-

значенні і заснованих на ньому дослідженнях розкриті "дужки", що містяться в Марксовому визначенні ідеального як "матеріального, пересаженного в людську голову і перетвореного в ній". На основі концепції єдиного закономірного світового процесу і введеного поняття відображення як загальної властивості матерії істотною мірою вдалося "вивести" ідеальне з фізичного, хімічного, біологічного, соціального" [1, с. 10].

У сучасній філософії практично не дослідженим залишається прикладний напрям ідеального в соціальній сфері. Наприклад, концепція ідеальних образів та їх впливу та участі у формуванні особистості.

У цій роботі для нас головним є висновок Е. В. Ільєнкова про те, що "ідеальне – це універсальна форма, яка здатна заміщати будь-які матеріальні субстрати, що ця форма може існувати лише як суб'єктивне" [7, с. 11].

Вельми перспективною є концепція В. В. Орлова, який стверджує, що ідеальне з'являється в процесі розвитку людини і людської свідомості як продукт розвитку матерії, як результат розвитку нескінченного світу [10, с. 12].

Багатоаспектність ідеального образу історично виходила з певних понять, наповнювалася цими поняттями, відображаючи еволюцію історичних епох, культур і цивілізацій. Кожен раз, формуючись на новому цивілізаційно-культурному рівні, ідеальний образ вбирав суть нової епохи і ступені людського розвитку, обростав новими смислами, відточував свої функціональні можливості для суспільства і людини. Підтвердженням тому є історико-філософський аналіз цього феномену, а яскравим свідченням зазначеного – фіксована думка мислителів усіх часів і народів про феномен ідеального образу.

Оскільки смисловий багаж ідеального образу сьогодні досить об'ємний, то всі поняття, що характеризують ідеальний образ, ми вирішили згрупувати. Тим паче, що знайомство з історико-філософською літературою показало нам, що і до нас методом "угруповання смислів" ідеального образу займалися досить серйозні філософи. Наприклад, для Е. В. Ільєнкова "родовим гніздом" поняття ідеального образу було саме "ідеальне". Виходячи зі свого розуміння ідеального (про що буде сказано нижче), з того складного кола понять, які формували ідеальне, Е. В. Ільєнков розподілив їх по декілька структур з урахуванням проявлених у них функціональних спрямованостей і смислів.

Виходячи з ідеальності як проблеми об'єктивності знань, Е. В. Ільєнков вказав на чотири групи їх приналежності: методологічні істини, логічні категорії, моральні імперативи, ідеї правосвідомості.

Отже, для початку ми покажемо весь спектр понять і термінів, які в міру нашого поглиблення в історико-філософський матеріал від епохи до епохи, зумовлювали уявлення про ідеальне.

Такими поняттями були: ейдос, ідея, логос, ідеал, ідол, образ, зразок, обрис, форма, істина, закон, критерій, необхідність, річ, сутність, матеріальне, душа, дух, природний світ, сутність людини, архетип, свідомість, підсвідомість, несвідоме, символ, самосвідомість, психіка, психічне, ілюзія, віртуальне, культура, актуальне, реальне, потенційне, сприйняття, уява, уявлення, спонукання, мета, код, кодівання, соціокультурність, модель, патерн, схема, креслення, об'єктивність, проявленість, представленість, прообраз.

Запозичивши у Е. В. Ільєнкова метод структурно-функціонального розподілу всіх термінів, феноменів, понять, у колі яких, формувалося сучасне розуміння ідеального, а услід за ним і ідеального образу, у нас вийшла така структура.

1) методологічні істини: ейдос, ідея, образ, вигляд, обрис, форма, річ, сутність, матеріальне, ідеальне, природний світ, сутність людини, архетип, свідомість, підсвідомість, несвідоме, самосвідомість, психіка, психічне, ілюзія, віртуальне, актуальне, реальне, потенційне, сприйняття, уява, уявлення, спонукання, модель, патерн, об'єктивність, проявленість, представленість, прообраз, відображення, здатність, відображення;

2) логічні категорії: необхідність, мета, код, кодівання, схема, креслення програма, проект, думкоформа, алгоритм;

3) моральні імперативи: ідеал, ідол, зразок, душа, дух, символ, культура, соціокультурність;

4) ідеї правосвідомості: істина, закон, критерій, логос.

Отже, дослідники проблеми ідеального розглядали його в чотирьох формах: методологічній, логічній, моральній та правовій.

Тому наше завдання – пройти цим шляхом і зрозуміти, як і яким чином в історії світової думки народжувалися поняття, які згодом сформували наукове уявлення про ідеальне і його похідне – ідеальний образ.

Названі модуси ідеального буття в цьому випадку диференційовані силою абстракції, але й окремо один від одного вони існувати не можуть. У всіх у них підпорядкована функція, і всі вони лише ідеальні моменти практичної людської діяльності, перетворюючої зовнішній світ. А в цій практичній діяльності, як правило, і народжувалися поняття, своєю чергою, сприяючи розвитку людської історичної практики. Представлена нами методологічна група понять зі свого боку формувала уявлення про ідеальне.

І хоча історичним батьком ідеалізму в історії класичної філософії став Платон, все ж феномен ідеального був, безумовно, відкритий вже Сократом. Історики філософії вважають, що саме Сократ заклав

основи класичного розуміння ідеального, осередок якого – це справжнє знання про саму людину, тобто, людські ідеали [10, с. 91], коли ідеальне і справжнє поруч. Вийшовши з “закону” і “цілі”, ідея розширила свій зміст, включивши в нього “справжнє” та “ідеальне”. Але оскільки у істини Сократа – статус необхідності і закону, то вибудовується лінія філософських понять: “істина”, “необхідність”, “закон”. Якщо у софістів істинне те, що “тут і тепер”, фіксується почуттям, то у Сократа істина – це “розумний зміст душі”, яке і керує поведінкою тіла. У Сократа душа володіє істиною.

Зрозуміло, об’єктивність істинного знання і об’єктивність навколишнього світу можуть не збігатися за обсягом. Об’єктивність речей підтверджується сприйняттям, що фіксує реальність їх існування [10, с. 91]. “Що стосується об’єктивності істини, якою володіє душа, – пише Мареева Є. В., – то вона іншого роду. Ця об’єктивність виражається в тому, що знання має якості чогось вічного і незмінного, а також з необхідністю диктує нам певну лінію поведінки” [10, с. 91].

Як слушно зауважують філософи, вчення про ідеї спочатку могло виникнути тільки у світі культури, а не у світі природи. І прикладом цього є філософія Сократа. Саме Сократ вважав головною необхідністю зрозуміти не природу речей, а природу людей. Сократ дивився на людей як на культурного носія еволюції людства. Для Сократа саме культура, культурне мислення здатні породжувати ідеї. Сократ вказував на те, що вчинок спочатку зароджується в людській голові у вигляді ідеї (мети, ідеалу), а сам вчинок – це вже необхідний наслідок. Подібною своєю позицією Сократ фактично визначив у майбутньому місце “необхідності” у філософії як категорії цього виду знання. Цю логіку філософи вважають початком класичного розуміння ідеального.

“Ні художні образи, ні норми моральності, – пише далі А. Д. Майданський, – не можуть похвалитися такою, воістину нескінченною свободою вираження природи речей. Їх органічна злитість з чуттєво-матеріальними умовами людської діяльності є ознака меншої, порівняно з поняттям, чистоти і “прозорості” репрезентованих ними речей ідеального інобуття. Але прямо тут же криється їхня перевага перед логічною формою поняття: можливість безпосереднього, чуттєво-конкретного сприйняття суті предмета. Це – виховане мистецтвом і моральністю вміння інтегрально схоплювати ціле раніше його частин, без якого не отримаєш жодного нового поняття” [9, с. 192].

Однак всі модули ідеального, зазначає А. Д. Майданський (у нього їх – три, у Е. В. Ільєнкова – чотири) “утворюють людську душу, або, інакше, – особистість. Особистість людини тривимірна, як її органічне тіло. В особистості ми знаходимо безпосередню дійсність ідеального – “дійсність” в гегелівському розумінні, як виступившу назовні, явлену сутність” [9, с. 193].

“Форми ідеального буття, або небуття, різноманітні, як сама природа. Немає в природі речі, в натуральному тілі якої не могло би “оселитися” ідеальне, і рівним чином природа кожної справи може бути виражена в ідеальній формі. У цьому сенсі ідеальне є нескінченний і вічний атрибут Природи. Описуваний в “Етиці” Спінози атрибут Мислення – це і є Ільєнкове “Ідеальне”, власною персоною. Форми вартості та художні образи, моральні заповіді і категорії логіки – все це суть модули або, якщо завгодно, феномени цієї ідеальної реальності” [9, с. 189].

“Ось ця-то своєрідна категорія явищ, – зазначає Е. В. Ільєнков, – володіють особливого роду об’єктивністю, тобто абсолютно очевидною незалежністю від індивіда з його тілом і “душею”, принципово відрізняється від об’єктивності чуттєво сприйманих індивідом одиничних речей, і була колись “позначена” філософією як ідеальність цих явищ, як ідеальне взагалі”. Тут Е. В. Ільєнков зазначає, що саме в цьому сенсі ідеальне (те, що належить до світу “ідей”) формується вже у Платона, якому людство і зобов’язане як виділенням цього кола явищ в особливу категорію, так і її назвою. Він також вказує на універсальний характер “ідей” Платона. Він пише: “Ідеї Платона – це не просто будь-який стан людської “душі” (“психіки”), це неодмінно універсальні, загальнозначущі образи – схеми, закон, що протистоїть окремій “душі”, з вимогами якого кожен індивід з дитинства змушений рахуватися куди більш звичайно, ніж до вимог свого власного одиничного тіла, з його швидкоплинними і випадковими станами цих своєрідних явищ, природи світу “ідей”, ідеального світу, незведимих до проблем тіла або окремих його частин (і навіть мозку).

У цілому “ідеальний світ” – це світ уявлень (а не матеріальний світ), що існує незалежно від людини і людства. Це світ, представлений в історично мінливий суспільній (колективній) свідомості людей (за висловом Е. В. Ільєнкова в “колективному безособовому – “розумі”). На думку фахівців у цій галузі, німецька класична філософія тому й досягла успіху в дослідженні природи “ідеальності”, що вперше після Платона перестала розуміти “ідеальність” вузькопсихологічно (на манер англійського емпіризму) і добре зрозуміла, що ідеальне – це не сума “психічних станів окремих осіб” [7, с. 18]. У ідеального – соціокультурна детермінанта.

Е. В. Ільєнков уточнює, що в сучасну “категорію” ідеального” входять саме ті, і тільки ті форми відображення, які специфічно відрізняють людину й абсолютно не властиві і невідомі ніякій тварині, навіть тій, яка володіє досить високорозвиненою вищою нервовою діяльністю і психікою. Саме ці і тільки ці специфічні форми відображення навколишнього світу людською головою філософія як наука завжди

і розглядала під назвою "ідеальних" форм психічної діяльності, саме заради їх відмежування від усіх інших форм вона і зберігала цей термін. В іншому випадку це слово взагалі втрачає свій конкретно-науковий сенс, своє значення наукової категорії" [7, с. 132].

У "Словнику практичного психолога" С. Ю. Головін дає визначення образу, підкреслюючи його психофізіологічну об'єктивність. Він пише: "ОБРАЗ – суб'єктивна картина світу чи його фрагментів, суб'єктивна представленість предметів зовнішнього світу, обумовлена як чуттєво сприймаючими ознаками, так і гіпотетичними конструктами. Включає в себе самого суб'єкта, інших людей, просторове оточення і часову послідовність подій. Будучи основою для реалізації практичних дій з оволодіння зовнішнім світом, образ визначається також характером цих дій, в ході яких вихідний образ видозмінюється, все більш задовольняючи практичним потребам. Одне з важливих властивостей образу – його цілісність (гештальт). Цілісність образу детермінована: онтологічно – предметністю об'єктивної реальності; психофізіологічно – взаємодією зовнішнього дистантного і рухового аналізаторів, які об'єднуються в пізнавальний комплекс; фізіологічно – на рівні організму, і психологічно – на рівні особистості – активністю, спрямованістю на пізнання" [4, с. 288].

Далі він пояснює відмінності між образами відчуттів, образами уявлень, образами сприйняття. "Образи відчуттів, – зазначає науковець, – виконують регулюючу, пізнавальну та емоційну функції. Образ – завжди сигнал і має біологічне та соціальне значення, визначає реакцію зближення або відходу від подразника, а також траєкторію, силу, швидкість руху, просторову локалізацію. Людина не тільки відчуває, але відчуває пізнавально-естетичну потребу у відчуттях. У цієї потреби закладена основа розумового й естетичного розвитку особистості, повнота відображення світу і ставлення до нього" [4, с. 289].

Говорячи про образи уявлень і сприймань, С. Ю. Головін пише: "Образи уявлень вторинні щодо образів відчуття і сприйняття. Збережені в пам'яті, вони покращують орієнтацію тварин у середовищі, а в людини стають надбанням духовного життя, підсумком пізнання чуттєвого світу, основою прогнозу для пізнання і дії. Образ уявлення – вихідна форма розвитку і розгортання психічного життя особистості. Серед закономірностей передусім важлива узагальненість образу. При порівнянні якісних характеристик образів сприйняття і образів уявлення кидається в очі неповнота, фрагментарність, нестійкість і блідість останніх у порівнянні з образом сприйняття" [4, с. 289-290].

З позиції дослідження розвитку онтогенетического, як зауважує С. Ю. Головін, образ передбачає інтеріоризацію схем дії з предметами. В роботах О. Н. Леонтьєва була висунута гіпотеза про образ світу як про багатомірне психологічне явище. До числа п'яти його квазівимірювань належать координати простору-часу і квазівимірне значення. Останнє, своєю чергою, можна представити за допомогою відповідних засобів математичної обробки у вигляді різноманітних геометричних моделей – просторів семантичних суб'єктивних.

Інтенсивне вивчення образів ведеться в психології когнітивній, де обговорюється і проблема співвідношення образу, що виникає в результаті актуального сприйняття, з уявленнями тих самих предметів і подій [4, с. 290].

Аналіз просторових перетворень предметів, які сприймаються і подаються, свідчить про близькість процесів, які лежать в їх основі. Тому було висунуто припущення про існування гіпотетичної нейрофізіологічної структури. "Зорового буфера", активація якого сенсорною інформацією або відомостями з пам'яті довготривалої призводить до появи наочного образу. Проте виявлену емпірично відповідність можна пояснити лише генетично – походженням внутрішнього плану діяльності з реальних дій предметних. Про відмінність двох видів образів можуть говорити відмінності їх суб'єктивної виразності, а також той факт, що образи уявлень ніколи не локалізуються в зовнішньому просторовому оточенні. Виняток – образи едетичні справжні галюцинації, що виникають при деяких психічних розладах [4, с. 290].

Таким чином, науковий аналіз проблеми ідеального образу у філософії та науці дозволяє нам дійти таких висновків.

По-перше, проблема "ідеального" – це фундаментальна проблема методології філософського та наукового пізнання.

По-друге, ідеальний образ – це в методологічній площині походить від "ідеального" та має соціокультурне підґрунтя.

По-третє, актуальність цієї проблематики не викликає сумнівів і потребує свого подальшого дослідження.

Література:

1. Выготский Л. С. Психология искусства. – СПб.: Азбука, 2000. – 416 с.
2. Выготский Л. С. Собрание сочинений: В 6-ти т. – Т. 3: Проблемы развития психики / Под ред. А. М. Матюшкина. – М.: Педагогика, 1983. – 368 с.
3. Глухова О. Г. Проблема идеального в истории философии и науки. – К.: "Гілея", 2010. – С. 197-205.
4. Головин С. Ю. Словарь практического психолога – М.: АСТ, Харвест – 1998. – С. 409.

5. Дубровский Д. И. Психические явления и мозг. – М. : Наука, 1971. – 386 с.
6. Залещук В. Г. Проблема идеального в современной научной философии. – Пермь, 2004. – 209 с.
7. Ильенков Э. В. Диалектика идеального // Ильенков Э. В. Философия и культура. – М. : Политиздат, 1991. – С. 229-274.
8. Лифшиц М. Диалог с Эвальдом Ильенковым. (Проблема идеального). – М. : Прогресс-Традиция, 2003. – 183 с.
9. Майданский А. Д. Метаморфозы идеального // Идеальное: Ильенков и Лифшиц. – М., 2004. – С. 185-196.
10. Мареев С. Н., Мареева Е. В. История философии (общий курс): Учебное пособие. – М. : Академический Проект, 2004. – 880 с.
11. Сагатовский В. Н. Бытие идеального. Монография. – СПб. : Изд-во “Петрополис”, 2003. – 103 с.
12. Ярошевский М. Г. История психологии. – М. : Мысль, 1985. – 575 с.